

DOI 10.52363/2414-5866-2025-1-5

УДК 502.175:614.78]:[504.61:355.01(477)(045)

*Славінський О.В., аспірант ДУ «КАІ», м. Київ,
ORCID: 0009-0008-8796-051X*

*Slavinskyi O., postgraduate student of the State University "Kyiv Aviation
Institute", Kyiv*

СУТНІСНА ХАРАКТЕРІСТИКА РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

ESSENTIAL CHARACTERISTIC OF THE RECREATIONAL SPHERE: BASIC CONCEPTS

У статті розглянуто питання, пов'язані з процесами рекреації в Україні. Підкреслено, що рекреація, як соціальний інститут, виконує в суспільстві безліч функцій й охоплює всі вікові та професійні групи населення. Багатофункціональний характер цієї сфери виявляється в тому, що вона сприяє розвитку фізичних, естетичних, соціально-економічних, психологічних та інших якостей людської особистості.

Ключові слова: *рекреація, рекреаційні послуги, людський потенціал; соціальні гарантії; корпоративні інтереси; соціальні цілі.*

The article considers issues related to the processes of recreation in Ukraine. It is emphasized that recreation, as a social institution, performs many functions in society and covers all age and professional groups of the population. The multifunctional nature of this sphere is manifested in the fact that it contributes to the development of physical, aesthetic, socio-economic, psychological and other qualities of the human personality.

Keywords: *recreation, recreational services, human potential; social guarantors; corporate interests; social goals.*

Постановка проблеми. Для українського суспільства в сучасних умовах надзвичайно важливим завданням є формування парадигми не лише захисту держави від зовнішніх загроз, але й її повоєнного розвитку.

У цьому контексті, на нашу думку, необхідно розробляти концепцію поступального повоєнного розвитку, за якого соціально-економічні та політичні перетворення будуть спрямовані на утвердження гуманістичних цінностей та ідеалів, створення розвиненої економіки та сталої демократичної системи. Важливе місце в цьому процесі, як нам видається, мають займати питання, пов'язані з життєдіяльністю самої людини, її здоров'ям та способом життя.

На формування умов здорового способу життя, що поєднує в собі всі сфери життєдіяльності людини, соціальної групи суспільства, найбільше впливає рекреаційна діяльність, яка включає різні види відпочинку, в тому числі туризм, заняття фізичною культурою, різноманітні форми розваг та ігор, зумовлені соціально-культурним характером часу та місця її здійснення, а також профілактичний аспект медичного обслуговування [1, с. 45].

Рекреація, як соціальний інститут, виконує в суспільстві безліч функцій й охоплює всі вікові та професійні групи населення. Багатофункціональний характер цієї сфери виявляється в тому, що вона сприяє розвитку фізичних, естетичних, соціально-економічних, психологічних й інших якостей людської особистості [2, с. 618].

Рекреація сприяє організації суспільно-корисної діяльності, вільного часу населення, профілактиці захворювань, розвитку видовищ, комунікацій тощо, представляючи особливий сектор економіки – сектор рекреаційних послуг. Характер діяльності людини в період відпочинку, будучи однією зі сторін загальної культури суспільства, суттєво впливає на поведінку людини на виробництві, у побуті, в сім'ї, а також проявляється в її соціальній позиції [3, с. 37].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми формування інституційного укладу здорового способу життя, організації рекреаційної діяльності й туристичної активності, функціонування курортно-рекреаційної сфери й оздоровчого туризму, регулювання економічних процесів їх розвитку в Україні знайшли відображення у наукових працях Н. Ведмідь, К. Бабова, М. Бойко, П. Гамана, П. Гудзя, П. Захарченка, М. Лободи, С. Мельниченко, Т. Ткаченко та інших авторів.

Постановка завдання. Метою статі є аналіз категоріального апарату та сутнісні характеристики рекреаційної сфери в Україні.

Виклад основного матеріалу. З позицій теорії суспільного блага рекреація розглядається як специфічний вид діяльності, в процесі якої відбувається задоволення фізичних, психоемоційних та духовних потреб населення шляхом цілеспрямованої організації дозвілля, засвоєння та застосування відповідних знань та навичок, участі у видовищних заходах як глядач. З іншого боку, продуктом галузі є рекреаційні послуги, які належать до категорії соціальних послуг.

Сутність рекреації як сфери послуг може бути визначена такими дефініціями [5, с. 32]: рекреація як засіб досягнення конкретних соціальних цілей; рекреація як специфічний вид діяльності; рекреація як результат діяльності.

Рекреаційні послуги за своєю природою мають двоякий характер – споживчий та виробничо-інвестиційний. Перший вид цієї послуги пов'язаний власне з організацією вільного часу населення, а другий вияв-

ляється в тому, що рекреація постає як важливий чинник розвитку людського потенціалу, який розглядається нами як деяка сукупна властивість людських ресурсів тієї чи іншої країни, що залежить від їх кількісних та якісних характеристик.

Звідси випливає, що витрати суспільства, корпорації чи сім'ї на споживання рекреаційних послуг можуть бути віднесені до вкладень у людський капітал.

У період реформування суспільних відносин інвестиції в людський капітал набувають усе більшої актуальності. Це зумовлено тим, що проведення реформ і реалізація їх результатів вимагають відповідного рівня розвитку людського потенціалу, інакше держава не матиме соціальної бази перетворень.

Серед головних чинників, які впливають цей процес, багато фахівців виділяють такі [6, с. 35]:

- на основі науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці відбувається підвищення матеріального добробуту людей та покращення якості їх життя. Зі зростанням рівня доходів населення дедалі більша частка споживчих витрат посідає послуги, пов'язані з розвитком людини, зокрема на рекреацію;

- з поглибленням поділу праці та підвищенням його продуктивності змінюється співвідношення робочого та вільного часу. Дозвільна діяльність повинна забезпечуватися відповідною пропозицією з боку сфери рекреаційних послуг;

- соціально-демографічні чинники, зокрема старіння населення країни, зростання інвалідизації суспільства сприяють посиленню вимог до тих видів рекреації, які доступні населенню різного віку рівня здоров'я. З іншого боку, масове включення населення до рекреаційної діяльності збільшує тривалість життя, покращує стан здоров'я, зменшує потребу в медичних послугах. При цьому можливості активного споживання рекреаційних послуг зростають із розвитком індустрії рекреації та підвищенням доходів населення.

Слід зазначити, що рекреаційна діяльність є масовим явищем у сучасних економічно високорозвинених суспільствах. Так, у 1994–2005 рр. Національна служба Сполучених Штатів, яка займається питаннями рекреації, відпочинку та охорони навколишнього середовища, провела телефонне опитування близько 17 тис. респондентів віком понад 15 років. Основною метою цього опитування було отримання якомога більше інформації про рекреацію та туризм громадян США у віці понад 15 років. Ці люди були опитані за 81 категорією туризму та відпочинку [7].

Результати показали, що 94,5 % опитаних американців у цей період брали участь як мінімум в одному з видів рекреації.

Якщо цю цифру перевести на кількість населення США старше 15 років, то кількість людей, залучених до рекреаційної діяльності, становитиме близько 189 млн осіб.

За результатами даного дослідження всі види рекреації поза домом можна поділити на дві категорії популярності: найбільш популярні та менш популярні види. До першої категорії рекреації відносяться три найпопулярніші види, в яких бере участь до половини всього дорослого населення США.

На розвиток рекреаційної діяльності в сучасному суспільстві впливають безліч факторів, які умовно можна поділити на дві великі групи: фактори, що зумовлюють зростання потреби в рекреаційних послугах, і такі, що сприяють розвитку цієї галузі економіки.

Говорячи про рекреацію та рекреаційну діяльність, необхідно зазначити, що ці поняття мають подвійний зміст.

По-перше, рекреація – це відпочинок, відновлення сил людини, витрачених у процесі праці. Відповідно рекреаційна діяльність людини – це її поведінка, спрямоване на відновлення та розвиток фізичних, психічних і духовних сил. По-друге, рекреація – галузь невиробничої сфери, а рекреаційна діяльність – це розвиток державою, громадськими та іншими організаціями систем, заходів, що мають на меті задоволення рекреаційних потреб членів суспільства відповідно до стандартів своєї соціокультурної приналежності.

На нашу думку, базовою категорією активізації рекреаційної діяльності є поняття дозвілля. Завданням суспільства (індивіда, організації) структуризація часу та його підпорядкування, синхронізація з протяжністю основних елементів життєдіяльності.

Проте у вітчизняних джерелах дозвілля як формі та періоду відпочинку після виконання професійних і сімейних обов'язків та задоволення природних потреб, що забезпечують життєдіяльність людини (сон, їжа та ін.), приділяється ще недостатньо уваги.

Тим часом дозвілля – не менш важлива сфера життєдіяльності людини, ніж професійно організована праця.

Поняття «дозвілля» як самостійна чи організована форма відпочинку наразі ще чітко не визначено, також немає єдиного розуміння співвідношення понять «дозвілля» та «рекреація».

І Міжнародний конгрес з рекреації, що відбувся в 1964 р. в місті Осака (Японія), не зробив істотних уточнень про місце рекреації у сфері дозвілля людини.

Відомий французький соціолог Ж. Дюмазедьє визначає дозвілля як певні заняття, які індивід здійснює з власної волі – відпочинок, розвага, самовдосконалення знань, підвищення своєї кваліфікації, участь у суспі-

льному житті – після того, як він виконає свої професійні та громадські обов'язки [8, с. 37].

На думку ряду українських вчених, рекреація є однією з функцій дозвілля, це завжди діяльність, основа фізичної рекреації – рухова діяльність з використанням фізичних вправ [9–11]. Ми дотримуємося погляду зазначених авторів щодо необхідності відрізнити біологічну форму рекреаційного поведінки людини від її соціальної рекреаційної діяльності.

Біологічно активна поведінка й творча соціальна діяльність – дві площини аналізу фізичної рекреації. У сучасному понятті фізичної рекреації явно простежується дія соціально-психологічних і культурних факторів, що впливають на виникнення потреб в організації свого дозвілля за рахунок використання рухової активності.

На думку американського вченого Дж. Келлі, рекреація у сфері дозвілля завжди пов'язана з відновленням сил – фізичних і духовних, тобто їй має передувати якась діяльність, після якої необхідна рекреація. Але вона не повинна обмежуватися лише відновленням сил, витрачених у процесі праці, а має відновлювати свої сили для більш широких цілей. Він наголошує, що тільки та людина, яка живе творчо й творчо, вище за середній рівень ефективності, використовує свій потенціал сповна, наближається до стану максимального здоров'я. Проте здоров'я само собою не може бути метою рекреації, воно є лише таким станом людини, яка дозволяє їй жити творчим життям [12].

Рекреація у сфері дозвілля – один із аспектів цього життя. У психологічній літературі здоров'я розглядається як об'єктивно реєстрований стан людини, а й як суб'єктивно оцінюване самопочуття, обумовлене і фізичним, і духовним, душевним станом.

Заслужують на увагу теоретичні концепції дозвілля, що розробляються вченими Республіки Корея. У цих концепціях дозвілля розглядається як частина вільного часу, активна творча діяльність, самоосвіта, пізнання культурних і духовних цінностей, фізичне та спортивне вдосконалення, заняття з інтересів, спілкування з іншими людьми, громадська робота. На думку корейських дослідників, дозвілля – це сама свобода, а час, коли здійснюється діяльність, заснований на вільному виборі. Воно не пов'язане з прагненням до матеріальної вигоди, а передбачає набуття душевного задоволення та радощів, підтримання людської гідності та витрачається на досягнення цінностей культури.

Цінність запропонованих концепцій дозвілля полягає в їхній багатоаспектності: до змісту дозвілля вони включають культурологічні, біологічні, комунікативні, оздоровчі, спортивні та інші аспекти, тобто дозвілля розглядається як вид пізнавальної, перетворювальної та ціннісно-орієнтаційної активності людини, спрямованої на повноцінний розвиток її особистості.

У практичній роботі вдало поєднуються як організовані форми зайнятості (в кемпінгах, оздоровчих центрах, зонах відпочинку), так і індивідуально-групові, побудовані на самодіяльних засадах. Основною тенденцією сучасного буття соціуму є стирання граней між роботою та вільною діяльністю (творчістю). У суспільному розвитку відбувається зміна пріоритетів: у формуванні економічного базису та суспільного багатства переважає значення особистісного фактора, зростає роль і питома вага нематеріальних, інтелектуально-духовних складових у структурі суспільної праці.

Період індустріального суспільства породив парадигми вивчення людини як фактора виробництва (вартісний підхід), як агента ринку, покупця (корисний підхід). Поряд із наведеними підходами існувала соціальна парадигма (як опозиція), яка робила акценти на розгляд людини-особи в економіці, на відміну від людини-фактора.

Значення цієї тенденції у вивченні місця людини в сучасному суспільстві зумовлене такими факторами:

- зміна ролі та значущості особистості у виборі напрямів соціально-економічного розвитку;
- перетворення «якості» індивіда, пов'язані з розвитком і структурними перетвореннями в системі його потреб, зростання позаекономічної складової потреб, що радикально змінює відтворення робочої сили, оскільки освіта, кваліфікація, здоров'я і т. п. перетворюються на своєрідний реальний капітал;
- людський капітал, безпосередньо інтегрований у систему чинників економічного зростання тягне у себе зміна частки особистої складової у процесі виробничого накопичення;
- найважливішою соціальною альтернативою подальшого розвитку суспільства стає екологізація всіх сторін життєдіяльності людини;
- зростання міжрегіональних, міждержавних взаємодій, вирівнювання стандартів життя на національному рівні.

Усе наведене вище актуалізує проблему вільного часу як базової категорії розвитку рекреаційної діяльності.

Вільний час традиційно розуміється як частина позаробочого часу в межах доби, тижня, року, що залишається у людини, групи чи суспільства за вирахуванням непорушних, необхідних витрат. На нашу думку, найбільш повно категорію вільного часу дозволяє розкрити методологічний підхід, запропонований фахівцями у сфері соціології дозвілля.

Представники соціологічного та культурологічного напрямів вивчають рекреаційну сферу як сукупність явищ і відносин, що виникають у процесі використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної та культурно-розважальної діяльності людей. У рамках цієї концепції розроблено кілька типологій рекреаційного використання вільного часу на підставі поєднання його аксіологічного та функціонального аспектів.

Наступна концепція рекреації пов'язані з реалізацією процесів розвитку. Вона отримала своє концептуальне вираження у зв'язку з доповідями про розвиток людини, опублікованих ООН, починаючи з 1990 р. Ця концепція виходить із необхідності рівноваги між економічною ефективністю та соціальними витратами. У ній надається велика роль державі, завданням якої стає встановлення рівності у споживанні, а рівності можливостей у сфері соціальних благ.

Концепція розвитку людського потенціалу пропонує низку способів, реалізація яких може врівноважити економічне зростання та людський розвиток, зокрема: розподіл доходів і капіталу має забезпечувати, перш за все, матеріальну основу розвитку людини та реалізацію її здібностей; всіляке зміцнення економічної бази соціальної сфери. Звідси випливає, що збереження та розвиток людського потенціалу як соціально-відтворювальний процес залежить від наявності відповідних інституалізованих форм заощадження життєвих ресурсів людини. Нерозвиненість чи відсутність таких інститутів призводить до серйозних втрат у сфері соціуму всупереч досягненню будь-якого економічного ефекту. Зокрема, за методикою обчислення економічного зростання, що застосовується ООН, приріст ВВП коригується з урахуванням таких показників, як середня тривалість життя в суспільстві, питома вага населення з низькими доходами, рівень дитячої смертності, екологічні втрати тощо.

Необхідно брати до уваги, що в системі життєзабезпечення важлива роль як виробничої (продуцентної), так і рекреаційної (репродуцентної) структури. Звідси можна дійти таких методологічних висновків. По-перше, парна протилежність категорій «праця» і «відпочинок» означає пониження значимості одного поняття з допомогою іншого. По-друге, відпочинок не можна розглядати лише як компенсацію за працю. Примат праці в теорії привів до «тоталітаризму праці» в ідеології, що спотворило наше уявлення про навколишній світ і напрями його перебудови. Відбулася фетишизація виробничої сфери, культу виробника й одночасно пониження ролі соціальної сфери, у тому числі рекреаційної діяльності.

Дихотомія «праця – дозвілля» відбиває нерозкладений атом життєдіяльності людини і виводить ідеї про працю межі розуміння його лише як суспільно-корисної діяльності.

Соціальна організація суспільства на рівних детермінована поведінкою індивіда та груп як у сфері праці, так і сфері відпочинку. Обидва поля людської діяльності беруть участь у формуванні людських відносин, організації соціальних груп та становленні інститутів. Рекреаційна діяльність створює складні й різноманітні структури, зумовлені різновидами економічної поведінки людини, які, на жаль, практично ще не вивчені.

Висновки. Таким чином, рекреаційна діяльність – це фундаментальний інститут суспільства, що регулює відносини щодо формування та

розвитку людського потенціалу, який представлений парною дефініцією: праця (витрати) – рекреація (доходи). В умовах ринкової економіки рекреаційна діяльність перетворюється на багаторівневу систему, де діють державні соціальні гарантії, корпоративні інтереси та свобода вибору індивіда як умови функціонування індустрії рекреаційних послуг. Інакше кажучи, рекреаційна діяльність є однією з найважливіших функцій суспільних інститутів, спрямованих на створення та розвиток системи форм, методів, технологій тощо раціонального використання вільного часу індивідумом, організацією та суспільством.

Список використаних джерел:

1. Герасимчук З. В., Глядіна М. В. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізм формування та реалізації : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2006. 164 с.
2. Бакурова А. В., Очеретін Д. В. Оцінка рекреаційної привабливості. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2003. Вип 183. Т. III. С. 617–622.
3. Вуйчик О. Вплив рекреаційно-туристичного комплексу на розвиток економіки держави. *Вісник Львівського національного університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2008. Вип. 24. С. 35–42.
4. Конституція України : офіц. текст від 28.05.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
5. Гуменюк В. В. Державне регулювання курортно-рекреаційної сфери : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 372 с.
6. Бережна О. О. Шляхи інвестування діяльності та залучення природно-ресурсного потенціалу рекреаційно-оздоровчих комплексів. *Економіка та держава*. 2007. № 7. С. 34–36.
7. Левцов С. В. Зарубіжний досвід організації надання рекреаційних послуг та його імплементація в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=889>.
8. Дюмазедье Ж. Культурная революция в организации досуга. *Культурно-просветительская работа. Любительская деятельность в сфере досуга*. 1989. № 12. С. 31–40.
9. Щепанський Е. В. Державне регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні: теорія, методологія та практика : монографія / Хмельницький університет управління та права. Хмельницький : Вид-во ХУ-УП, 2018. 326 с.
10. Горецький А. І. Формування механізмів удосконалення державної політики розвитку рекреаційного туризму. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 4 (43). С. 176–181.
11. Захарченко П. В. Модели экономики курортно-рекреационных систем : монографія. Бердянск : Издатель Ткачук А.В., 2010. 392 с.
12. Kelly G. A. The psychology of personal constructs: Vol. 1: A theory of personality. London : Routledge, 1991. 470 p.

References:

1. Herasymchuk, Z.V., and Hliadina, M.V. Regional policy of development of the recreational sphere: mechanism of formation and implementation [Rehionalna polityka rozvytku rekreatsiinoi sfery: mekhanizm formuvannia ta realizatsii]. Lutsk: Nadstyrya, 2006. Print.
2. Bakurova, A.V., and Ocheretin, D.V. "Assessment of recreational attractiveness [Otsinka rekreatsiinoi pryvablyvosti]." *Economics: problems of theory and practice* 183 (III) (2003): 617-622. Print.
3. Vuytsyk, O. "The influence of the recreational and tourist complex on the development of the state economy [Vplyv rekreatsiino-turystychnoho kompleksu na rozvytok ekonomiky derzhavy]." *Bulletin of the Lviv National University. Series: International Relations* 24 (2008): 35–42. Print.
4. Constitution of Ukraine. (June, 1996). Available to: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp#Text>.
5. Humeniuk, V.V. State regulation of the resort and recreational sphere [Derzhavne rehuliuвання kurortno-rekreatsiinoi sfery]. Kyiv: Kyiv. National Trade and Economic University, 2016. Print.
6. Berezhna, O.O. "Ways of investing in activities and attracting the natural resource potential of recreational and health complexes [Shliakhy investuvannia diialnosti ta zaluchennia pryrodno-resursnoho potentsialu rekreatsiino-ozdorovchikh kompleksiv]." *Economy and State* 7 (2007): 34-36. Print.
7. Levtsov, S.V. "Foreign experience in organizing the provision of recreational services and its implementation in Ukraine [Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii nadannia rekreatsiinykh posluh ta yoho implementatsiia v Ukraini]." *State administration: improvement and development* 9 (2015). Available to: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=889>. Accessed: 07 Apr. 2025.
8. Dumazedie, J. "Cultural revolution in the organization of leisure. Cultural and educational work [Kulturnaia revoliutsiia v orhanyzatsiï dosuha]." *Amateur activity in the sphere of leisure* 12 (1989): 31-40.
9. Shchepanskyi, E.V. State regulation of the development of the tourist and recreational sphere in Ukraine: theory, methodology and practice [Derzhavne rehuliuвання rozvytku turystychno-rekreatsiinoi sfery v Ukraini: teoriia, metodolohiia ta praktyka], Khmelnytskyi University of Management and Law. Khmelnytskyi: Publishing House of HUUP, 2018. Print.
10. Horetskyi, A.I. "Formation of mechanisms for improving state policy for the development of recreational tourism [Formuvannia mekhanizmiv udoskonalennia derzhavnoi polityky rozvytku rekreatsiinoho turyzmu]." *Theory and practice of state administration* 4 (43) (2013): 176-181.
11. Zakharchenko, P.V. Models of the economy of resort and recreational systems [Modely ekonomyky kurortno-rekreatsyonnykh system]. Berdyansk: Publisher Tkachuk A. V., 2010. Print.
12. Kelly, G.A. The psychology of personal constructs: Vol. 1: A theory of personality. London : Routledge, 1991. Print.